

Recensioner

Allmän idé- och lärdomshistoria

Eva Löfgren: *Rätt och rum. Tingshus som föreställning, byggnad och rum i förvandling 1734–1970*. Stockholm: Institutet för rätts-historisk forskning, 2011. 639 s. ISBN: 978-91-86645-01-4, inb.

Det är svårt att inte imponeras av det arbete som ligger bakom doktorsavhandlingen *Rätt och rum. Tingshus som föreställning, byggnad och rum i förvandling 1734–1970* (2011), författad av Eva Löfgren, forskare vid Göteborgs universitet. Bakom avhandlingen ligger omfattande arkiv- och fältstudier, samt även intervjuer med personer tidigare verksamma vid svenska tingshus. Den uppgift som Löfgren har satt sig före, det är att beskriva rummets och platsens betydelse för svenska häradsrätter under perioden 1734–1970. Avgränsningen bakåt i tiden bestäms av en förordning som beslutades i samband med införandet av den första svenska nationella lagstiftningen, en förordning som krävde att varje härad skulle bygga en ”tingsbyggnad”: ”en stuga så stor som tarfväs och två kamrar” (1734 års lag, Byggningsbalken, kapitel 26, andra stycket). Avgränsningen framåt i tiden bestäms av 1970 års tingsrättsreform, vilken likställde alla underrätter för brott- och civilmål. Forskningsuppgiften har med andra ord bestått i att utforska effekterna av den så kallade tingshusskyldigheten under perioden 1734–1970, med särskilt fokus på relationen mellan tingshusens form och funktion. Löfgren har sålunda även avgränsat sitt arbete så att hon inte studerar de häradsrätter som inte hade ett eget tingshus (vilket långt in på 1800-talet fortfarande var det vanligaste) och inte heller rådhusrätterna i städerna.

Metodologiskt har Löfgren låtit sig inspireras av Henri Lefebvres teorier i *La production de l'espace* (1974), i vilken särskiljs tre aspekter av det sociala rummet: *rumslig praktik* avser den kroppsliga erfarenheten av rummet; *representationer av rummet* avser rummet uttryckt i abstrakt form, bilden av rummet; och *representationernas rum* avser vardagliga uppfattningar om rummet, både medvetna och omedvetna. Grundtanken hos Lefebvre är att de sociala rum i vilka människor lever och

verkar inte är ”givna” utan ”skapade” rum, som regel konstruerade för bestämda syften, alternativt att vissa aktiviteter förlagts till en plats för att det fysiska rummet ansetts lämpligt. Sociala rum skapas således, men omformas ständigt genom dynamiken i mänskliga relationer. Till skillnad från Lefebvre så betonar Löfgren att det fysiska rummet erbjuder och/eller begränsar olika sätt att interagera med och i rummet, vilka vi kan acceptera, motstå eller trotsa. Med avstamp i Lefebvres teorier om det sociala rummets tre aspekter, har Löfgren i sin avhandling utforskat dels det ”föreställda rummet” så som det uttrycks i text och bild, dels det ”byggda rummet” så som det finns dokumenterat och bevarat, och slutligen det ”använda rummet” så som det faktiskt kom att användas. Liksom med Lefebvres tre aspekter av rummet är det inte fråga absoluta storheter, utan det föreställda, byggda och använda rummet står i ett dialektiskt förhållande till varandra. Löfgren betonar att tingshuset hela tiden har varit platsen för många olika aktiviteter och verksamheter, varav rättsskipning endast var en. De har även rymt kanslier, kök, övernattingsrum och bostäder, och tingssalen har också ofta använts som samlingssal. I inledningen tar Löfgren även upp maktperspektivet och frågan om hur häradsrätten ska förstås i relation till det lokala sammanhang i vilket den fungerade och i relation till den framväxande centralmakten i Stockholm. Hon berör i detta sammanhang även det som ibland kallas den ”judiciella revolutionen”, med vilken menas den – ofta långa och långsamma – process varigenom rättssystemet kom att särskiljas från andra former av (politisk) maktutövning.

Avhandlingens huvuddel är uppdelad i tre kapitel: ett som fokuserar på tingshus byggda fram till och omkring 1800; ett andra kapitel som fokuserar på tiden omkring sekelskiftet 1900; och ett tredje som handlar om tingshus koncipierade och byggda under efterkrigstiden, med fokus på 1950-talet. Vart och ett av de tre kapitlen inleds med en djupstudie av ett enskilt tingshus som exemplifierar tendenser i perioden, varefter följer en del som behandlar föreställningar om tingshus, en del som be-

handlar byggande av tingshus och en del som behandlar den faktiska användningen av tingshusbyggnaden. Avhandlingen avslutas med en sammanfattning.

I en tid när centralmakten var mer en idé än verklighet, är det kanske inte förvånande att 1734 års förordning i Byggningsbalken inte efterlevdes överallt. Enligt Löfgren var det till och med så att de särskilda tingshus som uppfördes under perioden 1734–1800 som regel ersatte tidigare existerande tingshus. De härader som använde andra byggnader för att hålla ting – som värdshus, gårdar eller sockenstugor – tycks ha fortsatt med denna praxis. Det var således under denna period en klar minoritet av härader som hade separata tingsstugor. Det är först under 1800-talet som byggandet av tingshus tar fart, och enligt Löfgren kan man nu även börja märka en enhetlig stil: tingshusen är oftast konstruerade av trä, de är utformade som boställen och de är anpassade efter den arkitektur som redan finns. Det är först vid sekelskiftet 1900 som domstolarna regelmässigt börjar byggas i sten eller tegel, som de börjar likna offentliga byggnader och konstrueras som solitärer, frikopplade från övriga byggnader. Utmärkande för det tidiga 1900-talet är vidare att tingshuset inte ligger direkt vid gatan, utan har dragits tillbaka och ligger bakom både en parkliknande trädgård och ett järnstaket.

Den mest intressanta utvecklingen sker emellertid inuti tingshuset, både avseende rumsordningen och utformningen – och användningen – av tingssalen. De tidiga tingshusen hade en enkel disposition, där salen utgör det dominerande rummet, antingen placerad vid husets mittaxel eller vid dess gavel. Därutöver rymde tingshuset en vestibul, ett rum för domaren, ett rum för nämnden (dessa rum kunde som regel endast nås genom salen), ett kök och ett övernattningsrum. Löfgren påpekar att även om denna rumsordning indikerar en föreställning om separation av funktioner, utmärktes användningen av en tidstypisk intimitet mellan människor. Det var helt enkelt trångt. Under 1800-talet växer det fram en strävan att tydligare separera både funktioner och människor från varandra. Detta samtidigt som tingshusens multifunktionalitet blir mer reglerad i det att vissa tillfälliga funktioner tas bort medan andra funktioner görs permanenta och finns beskrivna i arkitekturritningar. Under denna tid kommer tingshusen att bli större, och arkitekterna strävar alltmer att reglera

användning av rummen, samt även hur man rör sig i byggnaden. Sålunda eftersträvar man att olika aktiviteter ska hållas särskilda (kansliet och rättsskipningen) och att rättens olika aktörer inte ska träffas förrän i rättssalen. Det finns därför inte bara separata ingångar för å ena sidan parter och allmänheten, och å andra sidan domaren och nämnden (och ibland även för vaktmästaren), utan även separata korridorer i tingshuset som möjliggör för dem att ta sig till salen utan att stöta på varandra.

På ritningarna för de tidiga tingshusen framträder tingssalen i regel som en tom rektangel, det finns inte angivet hur salen ska vara utformad, var de olika aktörerna ska placeras. Detta ska dels förstås i relation till de tidiga ritningarnas allmänna avsaknad på detaljbeskrivningar, men också på att salen, som skulle användas till annat än rättsskipning, måste vara flexibel. Det är också troligt att den faktiska inredningen varierade ganska mycket från en tingssal till en annan. Den processform som finns i 1734 års rättegångsbalk var primärt inkvisitorisk, vilket innebar att domaren hade en dominerande roll. Det var även domaren som, tillsammans med nämnden – det vill säga nämndemännen –, avgjorde rättsakerna, och det krävdes en enig nämnd för att gå mot domaren. Parterna hade i jämförelse med i dag mindre framträdande roller, men däremot tycks allmogen, det vill säga åhörarna, ha satt sin prägel på tingen. Det är ur detta perspektiv som man ska förstå betydelsen av ”skranket”, ett staket som avskiljer rätten från åhörarna, ungefär som scenen på en teater, och av att rätten – liksom fortfarande i dag – var placerad på ett podium. Det är först på 1930-talet som man från centralt håll beskriver hur en rättegångssal bör se ut. Med 1942 års rättegångsbalk – som trädde i kraft 1948 – gavs parterna en mer framträdande roll i processen, detta samtidigt som domarens roll minskade. Från 1950-talet och framåt märks denna nyordning av att domaren kommer att dela bord med nämnden – fortfarande upphöjda på ett podium – och att parterna får fasta bord vända mot varandra (ibland i en lätt vinkel mot rätten) nedanför podiet. En annan förändring är att vittnet kommer att få en tydligt angiven plats i salen, vittnesbåset. I den äldre processordningen stod vittnet troligen ofta framför domaren. En annan förändring i utformning och användning av rättssalen är att åhörarna fick mindre plats och betydelse. Detta hänger igen ihop med flera samverkande faktorer: att

tingshusen genom sammanslagningar av tingslag allteftersom placeras längre bort från allmogen, att rätten professionaliseras, men framför allt i och med att 1942 års rättegångsbalk uppgraderar parterna. Medan tidigare rätten (domare och nämnden) och parter tillsammans befann sig innanför skranket och uppe på podiet, befinner sig parterna nu nedanför podiet, vända både mot varandra och mot rätten. Det innebär att förhandlingarna i tingsalen nu, till skillnad från tidigare, delvis vänder ryggen åt åhörarna, som dessutom mestadels lyser med sin frånvaro.

Som nämndes inledningsvis är det svårt att inte imponeras av detta arbete, och det bör även understrykas att avhandlingen är välskrivet och dessutom vackert formgiven – man har stort nöje bara av att titta på alla ritningar och fotografier av tingshus. Om man nu ska anmärka på någonting, så är det att beskrivningen och diskussionen av rättens rum – så som de konstitueras genom sociala praktiker och rättsliga ritualer – är underteoretiserad. I inledning finns som nämnts ett kortare teori- och metodavsnitt, men bortsett från Lefebvres så finns det inte mycket teoretisk diskussion i behandlingen av materialet. Löfgren hade med fördel kunnat låta sig inspireras av två andra fransmän, Denis Salas och Antoine Garapon, som har analyserat rättsprocessen ur ett rättsantropologiskt perspektiv. I *Du procès penal* (1990) analyserar Salas olika rättegångsformer och de roller som de tilldelar olika aktörer ur både ett historiskt och ett politiskt perspektiv. I *Bien juger. Essai sur le rituel judiciaire* (2001) utforskar Garapon rättsprocessen som en ritual som möjliggör och legitimerar rättskipningen i en given kultur. Fastän bägge dessa studier är skrivna av jurister, accepterar de inte bilden av rätten som ett slutet system avskilt från andra former av maktutövning. Det hade varit önskvärt att Löfgren i sin kulturhistoriska studie av rättens rum och praktiker i Sverige under perioden 1734–1970 i högre grad även hade analyserat dessa praktiker i termer av rumsliga makttekonomier.

Leif Dahlberg

Carl Frängsmyr: *Uppsala universitet 1852–1916*, vol. II:1 och II:2, Uppsala: Acta universitatis upsaliensis, 2010. 572 + 647 s. ISBN 978-91-554-7834-6 & 978-91-554-7835-3, inb.

En fortsättning av Claes Annerstedts klassiska historik över Uppsala universitet, som slutade 1792, har länge saknats. Sten Lindroth författade en kortversion till jubileet 1977, men en framställning kvantitativt någorlunda i paritet med Annerstedts volymer om det tidigmoderna universitetet börjar komma först nu. Den skall ha tre delar: den första skall behandla tiden från 1790-talet fram till 1852, då universitetet fick nya statuter, den andra delen sträcker sig fram till 1916, då det för första gången skrevs in i statuterna att forskning var en huvuduppgift för universitetet, och den tredje delen skall omfatta det fortsatta 1900-talet. Dessutom skall det bli en särskild faktadel med kvantitativa uppgifter om studentantal, disputationer, ekonomi och annat.

Carl Frängsmyr är först ut med två tunga volymer om mellanperioden från 1852 till 1916. Hans avsnitt är en tid av expansion, som blev möjlig sedan staten tagit över större delen av finansieringen. Nya byggnader kunde uppföras, inklusive ett nytt universitetshus och småningom också nationshus; nya professorer kunde inrättas och nya discipliner formeras, inte bara i medicin och naturvetenskap, utan också i humaniora, inklusive de spirande samhällsvetenskaperna. Därtill skedde en internationalisering, främst via Tyskland och det tyska språket, samt specialisering. Forskningen kämpade sig fram till att bli en huvudangelägenhet för universitetet, och den akademiska friheten hävdades mot teologiska beaktelseintressen. Det var under dessa decennier som det vi kallar det humboldtska universitetet realiserades på svensk botten, så långt det var möjligt, dock utan att Humboldts idé eller namn åberopades; universitetshistoriens vardag ligger långt från teorierna. Tågförbindelsen med Stockholm som öppnades 1866 betydde sannolikt mer än universitetspolitiska idéer.

Frängsmyrs framställning får sägas vara konventionell. Han skildrar organisatoriska och juridiska förändringar, institutioner och byggnader, de olika fakulteternas utveckling, de nya formerna för vetenskaplig debatt i seminarier och ämnesföreningar, nationslivet och studentkulturen, kvinnornas entré och de ideologiska rörelserna – skandinavism, åttio-talsradikalism, konservatism och även den kristna studentrörelsen, som får ett särskilt kapitel. Det är ett vittförgrenat stoff som framställs i utförliga kapitel, väl förankrade i arkiv-

material och tidigare forskning om ämnet. Framställningen underordnas inga överordnade linje eller teman; i inledningen lanseras distinktionen mellan autonomi och heteronomi för att beskriva en återkommande mot-sättning i universitetets förhållande till samhället, men den exploateras inte i fortsättningen och jag tror inte heller den helt adekvat fångar så mycket som författaren antyder.

Man hade kunnat tänka sig ett annat upp-lägg, med fler författare som fördjupade olika teman och jämförde med liknande företeelser vid andra universitet. På så sätt skulle det enskilda lärosätets historia kunna relateras till en mer generell universitets- och utbildnings-historisk problematik. Driven till sin spets skulle en sådan design resultera i en engelsk-språkig samling bidrag till den internationella forskningen.

Men då skulle ambitionen att skildra just Uppsala universitets historia uppges; om före-teelser och händelser ur dess förlutna bara används som case studies av olika problem, kunde man fråga sig om inte frågeställning-arna skulle bli bättre illustrerade med exempel från andra universitet än just Uppsala. Den institutionshistoriska monografin, om vi kan kalla universitetshistorikens genre så, har sitt representativa berättigande som manifestation av lärosätets förlutna och identitet. Men den har också sitt vetenskapliga värde. Här till-handahålles den akademiska kulturens olika ingredienser i sina många förgreningar men sammanhållna och proportionerade till var-andra i den ensamme författarens grepp. Genom sin utförlighet skapar de olika kapitlen inte bara en sammanhängande historia utan ger också material och uppslag till vidare un-dersökningar av generaliserande slag. Det går också att vara ganska heltäckande; universi-tetet var under den här tiden ännu inte så stort och differentierat att inte en enda författare kan fanna hela verksamheten. Frängsmyr går igenom alla de fyra fakulteternas discipliner. På somliga vetenskapsområden blir framställ-ningen en grundläggande kartläggning som inte gjorts förut, på andra kompletterar eller komplicerar den rönen i tidigare forskning.

Angreppssättet är alltså i god mening kon-ventionellt. Dessutom är framställningen över-lag njutbar. Alldeles lätt är det inte att ge fart och flykt över skildringen av den akademiska materien. I skildringen av de olika discipliner-nas utveckling och differentiering är dock befodringsstriderna en välsignad livande fak-

tor som kastar ljus över betydelsefulla konflik-ter. Också de mest materiella tingen, som byggnader och institutioner, blir intressanta, särskilt som uppförandet av nya institutioner var ett sätt att bygga fast universitetet i Upp-sala och motverka det hot om flyttning till Stockholm som var överhängande under pe-riodens första årtionden. I särskilda rutor uppmärksammas dramatiska händelser och tragiska öden. Det rika stoffet ger läsaren möj-lighet att göra sina egna iakttagelser, till exem-pel av hur specialiseringen yttrade sig på olika vetenskapsområden: bland naturvetarna hör-des röster som beklagade att den gamla veten-skapliga gemenskapen gått förlorad, medan språkvetarna med den jämförande språkhis-torien som metodisk farkost kunde kryssa fram mellan de nya språkdisciplinerna och sluta som professorer i engelska lika väl som sanskrit, i ryska likaväl som i nordiska språk. Såvida de inte hejdades i karriären av sjukdom och död; medellivslängden var kortare än nu och påfallande ofta hände det att discipliners inriktning och utveckling påverkades av att utsedda personer rycktes bort i förtid.

Naturligtvis förhöjs värdet av arbetet av att det är just Uppsala universitet det handlar om, där en stor del av den svenska idé- och veten-skapshistorien utspelats. Regionala och poli-tiska aspekter spelar en jämförelsevis undan-skynd roll; det lärda livet renodlas. Uppsala är inte huvudstadsuniversitet, som det i Hel-singfors, som under 1800- och 1900-talen spelat en huvudroll i formandet av den finska nationen. Inte heller är det en provinshög-skola som den i Göteborg, där samröret med det omgivande samhället programmatiskt eftersträvades. Uppsala är i stället ett lärosäte buret och tyngt av sin tradition, tämligen obe-roende av lokalsamhället men med kyrkan in på knutarna och staten bara på armlängds av-stånd. Det är en miljö där inte bara den veten-skapliga kulturen i Sverige formats och hankat sig fram utan där också avgörande ideologis-ka strider utkämpats, inte minst under den här aktuella perioden. Sådana komparativa och ut-blickande reflexioner kan man sakna i Frängs-myrs framställning, men de hör egentligen inte hemma i mittdelen av det stora verket utan i början eller slutet. Även utan dem står det klart att Carl Frängsmyr åstadkommit ett förträffligt arbete, intressant, nyttigt och även välskrivet, och att utfyllnaden av tomrummet efter Anner-steds historik fått en god början.

Bo Lindberg

Kulturhistoria

Christer Ahlberger, Henric Bagerius, Carl Holmberg, Ulrika Lagerlöf Nilsson, Pia Lundqvist, Tomas Nilsson & Brita Planck (red.): *Historier. Arton- och nittonhundratalsens skönlitteratur som historisk källa*. Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet, 2009. 268 s. ISBN 978-91-88614-73-5, hft.

Historievetenskapen var från början ett universalämne. Tonvikten låg visserligen på politisk historia, men det var inte tänkt som en specialisering i vanlig bemärkelse. Historievetenskapen skulle binda samman alla underområden. Litteraturhistoria ingick med samma självklarhet i Leopold von Ranke's världshistoria som stats-, religions- och rätts-historien.

Under 1900-talet har många discipliner avbördat sig det något ojämlika beroendet av historievetenskapen. Först ut var sociologi och nationalekonomi vid 1900-talets början. Sist ut var litteraturvetenskapen, ännu fram till 1968 benämndes disciplinen i Sverige "litteraturhistoria med poetik".

Föreliggande antologi är resultatet av en konferens hösten 2008 i Göteborg. Konferensen anordnades av historiker, enligt egen ut-sago som "ett svar" på en konferens samma år anordnad av litteraturvetare, en konferens ägnad historiens ställning inom litteraturvetenskapen. Enligt antologiredaktörerna märktes bland litteraturvetarna en stark skepsis mot historia, rentav en "rädsla att benämnas som litteraturhistoriker". Föreliggande antologi låter sig alltså studeras som ett led i disciplinernas gränsdragningsarbete, där litteraturvetarna kan sägas ha dragit sig tillbaka i en självtillräcklig defensiv när det gäller historia, medan historikerna i kraft av sin gränslösa disciplinära matris avancerar över skönlitteraturens fält. Lejonparten av alla bidrag kommer från historiker, men bland de 33 författarna finns även filmvetare, språkvetare, modevetare samt en handfull litteraturvetare.

Vad är då skönlitteraturen för typ av historisk källa? Det råder samstämmighet om att skönlitteratur passar utmärkt att undersöka som *kvarleva*, det vill säga närmast som källa till sig själv, det kultur- eller mentalitetshistoriska sammanhang där den skrevs. Av detta följer att historiska romaner främst får utnyttjas som källor till den tid de är skrivna i, inte

till den tid de *handlar om*. Många av författarna poängterar också att skönlitteraturen är dialogisk: den reflekterar ett sammanhang men är också med om att forma och förändra detta. Det handlar då om skönlitterärt verk-samma skribenter engagerade i sin tids sociala och politiska tvistefrågor. Detta får väl närmast ses som grundvalen för traditionell litteraturhistoria, vilket inte hindrar att flera intressanta bidrag skrivits utifrån denna devis.

Historiker har alltid utnyttjat skönlitteratur som mänsklig interiör åt mindre fylliga mönster av fakta. Den har då rollen av komplement, inte huvudsaklig källa. Det är dock ganska tunnansatt med bidrag som försöker fastställa vad som utmärker just skönlitteratur i förhållande till andra källor. Några av bidragen snuddar vid att skönlitteraturen har en särskild status, som till exempel David Gedins "Att berätta historien". Utifrån Pierre Bourdieus litteratursociologi menar han att skönlitteratur kan "objektivera", det vill säga på ett särskilt sätt framställa eller tydliggöra sociala förhållanden. Det tycks vara en variant på Aristoteles höga värdering av litteratur: den sysslar med "det allmänmänskliga" där historieskrivningen bara når "det enskilda". Avslutningsvis prövar Gedin tanken att skönlitteraturen är en "central producent av verklighet" i och med att berättelser som bekräftas av samhället "kan bli sanna". Resonemanget förutsätter i mitt tycke en nog så snäv textualistisk verklighets-uppfattning.

De två starkaste uppsatserna enligt mig är skrivna av Torbjörn Nilsson och Ann-Katrin Hatje. Bägge bekänner sig som stora läsare av skönlitteratur och bägge tar som utgångspunkt vad det litterära intresset bidragit med i deras egen forskarverkstad. Torbjörn Nilsson argumenterar för att den sköna litteraturen fyller en större funktion som teoretisk och hermeneutisk idébank än som historisk källa. Romaner hör hemma på färgpaletten, snarare än som fixerade delar av den färdiga bilden; de bör nämnas – inte bland arkivvolymerna i källför-teckningen, utan istället bland annan inspirerande *litteratur*, tillsammans med exempelvis psykologiska och sociologiska teorier.

Ann-Katrin Hatje argumenterar på ett liknande sätt för litteraturen som resurs för historikern att finkalibrera sina tolkningsverktyg för att förstå komplexiteten i mänskligt agerande. I Hatjes text finns också ett, om än

implicit, svar på Aristoteles låga värdering av historien visavi litteraturen. En romanförfattare måste anpassa sig efter läsarnas förväntningar. Romankaraktärer måste framstå som trovärdiga, sannolika, ja ”allmänmänniska”. Verkliga människor däremot, kan ju ibland fullständigt negera all ”allmänmännisklig” begriplighet. ”Truth is stranger than fiction” sade Mark Twain. Betraktar man saken från detta håll så balanseras den ibland lite lättvindiga piedestalplaceringen av skönlitteraturen som överordnat uttryck för det allmänmänniska.

Simon Larsson

Maja Bondestam: *Tvåkönad. Studier i den svenska hermafroditens historia*. Nora: Nya Doxa, 2010. 295 s. ISBN 978-91-578-0572-0, inb.

Idéhistorikern Maja Bondestams *Tvåkönad* är den första djuplodande studien av det vetenskapliga användandet av hermafroditbegreppet i Sverige. Boken spänner kronologiskt från skildringarna av hermafroditer i Olof Rudbecks *Atlantica* (1698) till det tidiga 1900-talets sexologiska diskussioner om sambanden mellan atypisk könsutveckling och homosexualitet. Syftet med boken är att undersöka hur vetenskapen har närmat sig frågor om hermafroditism, och Bondestam använder ett brokigt material: Rudbecks *Atlantica*, Linnés botaniska verk, rättsmaterial från andra hälften av 1700-talet samt rättsmedicinska och medicinska handböcker publicerade från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal. *Tvåkönad* är historien om hermafroditbegreppets förändring, från den förmoderna periodens öppna och metaforiska tolkningar där begreppet inbegrep inte bara anatomiska tvetydigheter utan även könsöverskridande beteende och samkönat sexuellt begär, till det tidiga nittonhundratalets avgränsade, strikt medicinska begrepp. Så lotsas läsaren igenom Linnés beskrivningar av hermafroditiska växter, rättsfall där könsöverskridande beteende och misstänkta fall av atypisk könsutveckling aktualiseras i samband med prövning av äktenskapsförhinder och skilsmässa, och den successiva medikaliseringen av atypisk könsutveckling som rättsmedicinska och medicinska handböcker vittnar om. Bondestam visar att det sker en förskjutning i tolkningsföreträdet i sekelskiftet mellan 1700- och 1800-

talet, när fall av misstänkt hermafroditism blir en fråga för medicinare snarare än för jurister. Hon konstaterar att det metaforiska hermafroditbegreppet samtidigt förlorar i förklaringsvärde, och att ett visst förhandlingsutrymme för de individer som befolkar begreppet därmed försvinner. Med Foucaults läsning av hermafroditism som en typ, i paritet med hysterikan och den homosexuelle, som utgångspunkt visar Bondestam hur medikaliseringen av hermafroditism resulterar i ett osynliggörande.

Bokens undertitel – ”den svenska hermafroditens historia” – ställer en implicit fråga: vems historia? Syftar Bondestam på hermafroditbegreppet eller på individerna som antas förkroppsliga begreppet? Bondestam insisterar på att vilja diskutera dessa två aspekter simultant och hennes framställning av hermafroditism som en foucauldiansk typ kan läsas som ett försök att lösa upp spänningarna där emellan.

Det finns dock vissa risker med detta grepp. Det framgår inte alltid hurvida Bondestam talar om begreppet eller om individerna; den glidning som här uppstår aktualiserar etiska frågor kring representation, om forskarens förhållningssätt till den grupp individer som studeras och om viljan att veta. Foucault och andra har lärt oss att vetenskapliga studier, även sådana som har emancipatoriska intentioner, ingår i de diskursiva och materiella förutsättningar som påverkar människors möjligheter att beskriva sin situation och deras handlingsutrymme. I *Tvåkönad* finner vi fotografier av individer uppställda som specimen. Hur påverkar dessa framställningen? Vilken innebörd får Jusepe de Ribera lo Spagnolettos porträtt av Magdalena Ventura med make och son, från 1631, som pryder bokens framsida, för mytologiserandet av de könsöverskridande, de atypiska könade? Finns det inte en risk att den objektifiering och patologisering som karaktäriserar den medicinska blicken reproduceras i Bondestams historiska framställning? Att de individer som framträder i *Tvåkönad* bara blir exempel för att bevisa en teoretisk hypotes, något som forskare och aktivister varnar för (Alice D. Dreger & April M., Herdon: ”Progress and politics in the intersex rights movement. Feminist theory in action” i *GLQ* 15:2 [2009], 199–224). Detta önskar jag att Bondestam hade talat om. Jag önskar också att Bondestam reflekterat mer kring hur valet av material påverkar vilken typ av frågor

som kan ställas och vilken form av historia som kan skrivas. Utifrån det rättsliga och medicinska källmaterialet kommer Bondestam åt vissa specifika diskurser kring hermafroditism, nämligen vetenskapliga diskurser och diskurser som präglat relationerna mellan stat och medborgare, eftersom jurister och läkare måste ses som professioner i statens tjänst. Andra typer av material, såsom skönlitteratur och konst, hade kunnat generera andra frågor och kanske också andra historier, som inte bara vittnar om ett osynliggörande.

Tvåkönad är ett imponerande verk i sin noggrannhet och sitt syntetiska anslag, och ett viktigt verk som det första i sitt slag med svenskt material. Den brittiske kulturvetaren Iain Morland efterfrågar studier som ger sig i kast med frågor kring atypisk könsutveckling, med andra ingångar än den samtida, praktikfokuserade – "While analyses of the treatment model's influence in terms of the histories of gender, sex, and sexuality are astute, they ought to be considered in relation to other intellectual and scientific contexts that at first glance seem less relevant to the medical management of intersex" (Iain Morland: "Introduction. Lessons from the octopus" i *GLQ* 15:2 [2009], 195) – och Bondestams bok är i detta sammanhang en god bit på väg.

Erika Alm

David Ciarlo: *Advertising empire. Race and visual culture in imperial Germany*. Harvard: Harvard University Press, 2011. 462 s. ISBN 978-0674050068, inb.

Tysklands koloniala arv har under de senaste åren fått stor uppmärksamhet i Tyskland och internationellt, och har behandlats omsorgsfullt i de humanistiska fälten. Med historikern David Ciarlo första större verk *Advertising empire. Race and visual culture in imperial Germany* (2011) har Tysklands kolonialhistoria fått ytterligare ett angeläget bidrag. *Advertising empire* behandlar etablerandet av reklamindustrin och dess nära relation till det tyska koloniala projektet vid sekelskiftet 1900 i Tyskland.

Boken är huvudsakligen uppdelad i två delar, i vilket sekelskiftet 1900 utgörs som gräns mellan de två. Kapitel 1–3 tecknar historien om visualitet och rötterna till massproducerade reklambilder före 1900. Det första kapitlet, "Exotic panoramas and local color.

Commercial exhibitions and colonial exposition", beskriver uppkomsten till konsumtionskulturen och kapitel två, "Impressions of others. Allegorical clichés, panoptic arrays and popular savagery", behandlar hur *Völkerschau* (people shows) etablerades i Tyskland och visar på hur dessa föreställningar producerade nya bilder av Afrika. Dessa visuella framställningar skapade också nya motiv för den kommersiella kulturen som formades vid denna tid i Tyskland. Det tredje kapitlet, "Masters of modern exotic", redogör för hur reklamkulturen utvecklades och omskapades. De tre avsnitten syftar till att ge en övergripande bild av hur etablerandet av visuell reklam möjliggjordes och skapade en ny social praktik.

Den andra och avslutande delen av boken presenterar i större grad ett visuellt material och hur dessa motivbruk förändrades i slutet av 1800-talet. Kapitel fyra, "Packaged exoticism and colonial rule. Commercial visuality at the fin de siècle", fokuserar på hur motiv av infödda afrikaner i reklam och varor skapades. Kapitel fem, "Featuring race. Patters of racialization before 1900", undersöker explicit rasifieringen och dess rötter i amerikansk *minstrel shows* som korsade Atlanten 1880-talet och kom att bli betydelsefull i representationen av Afrika och dess invånare. Amerikanska rasifierade produkter såsom tandkräm överfördes direkt till Tysklands reklamproduktion men även "tyska" traditionella bildtraditioner såsom karikatytren etablerades i varureklam för koloniala varor som kaffe, choklad och tobak. Kapitel 6 "Racial imperium", som är det avslutande avsnittet, analyserar den koloniala visuella reklamkulturen med bakgrund av det växande imperiet och då särskilt i relation till Tysklands krig mot Herero i Syd-Väst-Afrika efter 1904. Ett nytt aggressivare bildspråk växte fram och vid 1914 hade en koherent visualitet om rasskillnad formulerats, stereotypiserats och etablerat Tysklands nationella konsumtionsidentitet, en identitet som var rasifierad och blev högst betydelsefull i Weimarrepubliken.

Advertising empire utforskar sålunda hur den visuella konstruktionen av ras formulerades i reklamen och hur denna nya visualitet formade en ny social identitet mellan 1880–1920. Ciarlo menar att reklam med bilder av svarta koloniserade människor utgjorde en mycket stor produktion under denna tidsperiod. Ciarlo hävdar att just denna visuella kulturproduktion måste ses mot bakgrund av

den politiska utvecklingen i vilket Tyskland etablerade protektorat i Afrika i början av sekelskiftet 1900. Med Ciarlos egna ord ”Elements of racialized depiction first became evident in certain types of advertisements in the 1890s (and earlier for specific cases), but it was only after 1904–1905 that racializing elements and styles, previously seen only sporadically with certain products by some companies, spread to become a broader, almost codified strategy of depiction throughout German consumer visuality” (215).

Ciarlo följer ett rikligt reklammaterial för att undersöka hur bilden av den tyska imperialismen visualiserades och begripliggjordes i Tyskland. *Advertising empire* tar även avstamp i en förståelse av att de koloniala motiven i reklamproduktionen skapades transnationellt. Genom att blicka ut mot modernitetsprocesserna i England och USA skapade Tyskland sina exotiska och koloniala motiv. Sålunda undersöker Ciarlo en reklamhistoria tätt sammanflätad med den europeiska och amerikanska kolonialpolitiken.

Frågan Ciarlo ställer inledningsvis är: hur kunde reklam med infödda Afrikaner inspirera tyska konsumenter till att köpa produkter såsom kaffe, choklad eller cigaretter vid sekelskiftet 1900 och varför vid denna tidpunkt? Svaret på frågan är komplext och Ciarlo undersöker hur dessa bilder och illustrationer av svarta begripliggjordes och legitimerades inte endast som kommersiell användbarhet utan också varför dessa blev nödvändiga bilder för framgångsrika reklamkampanjer. Ett annat perspektiv som Ciarlo undersöker är hur dessa illustrationer fungerade i kommunikationen med betraktarna. I detta belyser Ciarlo framgångsrikt hur kommunikationen/retoriken inte är entydig utan högst heterogen. Ett exempel är hur reklam för amerikanska *minstrel shows* mottogs av den tyska publiken, i vilket den tyska publiken ansåg att infödda afrikaner var mer autentiska än vita människor utklädda till afrikaner. Den raspolitik och rasifiering som pågick i USA var något man ännu inte uppfattade och då särskilt den karikatyr som vita spelade.

Advertising empire är en mycket ambitiös undersökning i vilket visuell kultur och det visuella materialet får ett större utrymme än vad historiker vanligtvis tillmäter det. En fördel med Ciarlos forskning är dess fördjupade förståelse av det visuella materialets mediespecificitet som kontextualiseras och problematiseras.

Detta ger nya dimensioner och fördjupningar i den visuella kulturens kommunikativa egenskaper. En ytterligare fördjupning av sammankopplingarna mellan genus, ras och kolonialism hade varit att föredra, dock belyses de nära konnotationerna mellan ras, kön och sexualitet.

Dock är Ciarlo ingen konstvetare eller visuell kulturteoretiker och en fördjupad diskussion om reklamens relationer till den övriga visuella kulturen saknas. Det imperiehistoriska perspektivet som Ciarlo ger är imponerande och dess medvetenhet om hur reklamens etablerande är nära sammankopplat till en konsumtionskultur och kolonialpolitik är mycket intressant. Fokus finns genomgående i den västeuropeiska kolonialpolitiken. Samtidigt ger Ciarlo en nyanserad bild av detta koloniala bildbruk genom att problematisera hur, när och varför dessa bilder kom i bruk i Tyskland vid sekelskiftet 1900. Den koloniala konsumtionsreklamen återanvände, och skapade nya visuella strategier för rasifiering av varor. De olika kontexterna till dessa är nog utredda och för den som har forskningsintresse för kolonialhistoria, ras och visuell kultur bör *Advertising empire* vara en given läsning.

Åsa Bharathi Larsson

Thomas Götselius: *Sjärens medium. Skrift och subjekt i Nordeuropa omkring 1500*. Munkedal: Glänta produktion, 2010. 469 s. ISBN 978-91-86133-21-4, hft.

I sin uppmärksammade avhandling i litteraturvetenskap, *Sjärens medium*, analyserar Thomas Götselius skriftmediets förändringar i samband med tryckkonstens introduktion kring sekelskiftet 1500. Det är en både omfattande och mångfacetterad undersökning, där Götselius djärvt länkar tidevarvets språkfilosofiska diskussioner och pedagogiska reformer till debatterna om folkspråkens status, alfabetiseringens dygder, översättandets problematik och läsandet praktik. Någon konventionell idé- eller mediehistorisk analys rör det sig dock inte om. Som Götselius uttryckligen påpekar är det inte författare och texter han studerar, utan de diskursiva praktiker som utgör författarnas och texternas själva förutsättning och existensvillkor. En av hans utgångspunkter är nämligen att ”författaren” och ”texten” – i den betydelse vi idag lägger i begreppen – uppstod först vid denna histo-

riska brytpunkt. Tryckkonsten medförde nya betingelser för såväl skrivandet som läsandet, vilket i grunden kom att förändra både läsandets praktik och uppfattningen om vad som konstituerar en text och dess mening.

Det teoretiska anslaget har till stor del sitt ursprung i Michel Foucaults maktbegrepp och ”genealogiska” perspektiv, vilket inte minst avspeglas i en av avhandlingens centrala teser: att läsandet utgör en ”diskursiv praktik för subjektbildning”. Som Götselius påvisar bottnade 1500-talets alfabetiseringskampanj till stor del i föreställningen att det var förmågan att behärska språket och läsandet som gjorde människan ”mänsklig”. Samtidigt betonar han tvetydigheten i tidevarvets syn på alfabetiseringen. Ty samtidigt som läskunnighet ansågs göra människan till ett fritt subjekt innebar den också en ny form av underkastelse, då ”endast den som behärskade det slags diskursreproduktion som gick under namnet läskunnighet igenkändes som ett subjekt”. Helt följdriktigt framställer han 1500-talets nya pedagogiska ideal som en subtil form av maktutövning, enligt den modell som Foucault skisserade i *Övervakning och straff*; som ett slags disciplinär teknik, där den medeltida skolvärldens yttre våld och tvång ersattes av inre kontroll, av en fostrande praktik som inpräntade viljan att tillägna sig de normer som diskursen dikterade. Språket – både i dess talade och skrivna form – gjordes därigenom till föremål för reglering och kontroll på ett helt nytt sätt än tidigare.

Den skrift man skulle kontrollera läsningen av var dock inte vilken skrift som helst, utan först och främst den helga skrift. En central diskussion i avhandlingen berör 1500-talets strävan att rekonstruera en ”urskrift”, en autentisk, ursprunglig version av bibeltexten. Götselius försöker här påvisa hur man inom medeltidens handskriftskultur, där ingen bok var den andra lik, betraktade texten som något öppet och oavslutat. I de handkopierade skrifternas värld existerade texten ”i sig själv” varken som materiell artefakt eller som tankekategori. Snarare uppfattades bibeltexten och alla de lager av kommentarer och glossor som vidhängde denna text som en sömlös och föränderlig enhet. Först med tryckkonstens introduktion skapades förutsättningar för en bibeltext som var slutgiltigt definierad, en text som ansågs förborga och förmedla sin innebörd av egen kraft, utan glossornas medlande roll.

Götselius är givetvis medveten om att många av de ”diskursiva brott” som han tycker sig skönja kring sekelskiftet 1500 hade sina rötter i tankeströmningar som föregick tryckkonsten, inte minst humanismens dröm om det klassiska latinets och kulturarvets återupprättelse. I hans diskussion om hur skriften började betraktas som ett förment ”transparent” medium drar han exempelvis fascinerande paralleller till renässansens introduktion av centralperspektivet. Liksom perspektivkonsten tycktes osynliggöra mediets roll som medium, som om bilden hade förmågan att göra sin innebörd fysiskt närvarande för åskådarens sinnen, ansågs skriften – eller rättare sagt, dess författare – tala direkt och oförmedlat till läsaren, en föreställning som skulle få djupgående återverkningar inom 1500-talets teologiska diskussioner. Vad Götselius uppmärksammar är dock att dessa föreställningar även hade tekniska betingelser, som ofta förbigås i traditionell historieskrivning. Det var genom att ingå i en ”mekaniserad reformrörelse”, byggd på tryckkonsten, som föreställningen om en transparent urskrift kunde få ett sådant genomslag i Nordeuropa. Likaså var det tryckens stora spridning som gjorde frågan om folkets alfabetisering och bibeltextens översättbarhet till folkspråk så brännande i 1500-talets lärda diskussioner.

Götselius komplexa och vittfamnande resonemang låter sig knappast sammanfattas i kortare form. Däremot är det lätt att peka på brister och svagheter, vilka till stor del hänger samman med avhandlingens teoretiska ramverk. Precis som Foucault är Götselius påfallande selektiv i valet av källmaterial, som ofta tjänar mer som illustrationer av hans teser än som deras faktiska underbyggnad. Inte sällan tenderar resonemanget att bli anakronistiskt, generaliserande och schematiserande, då Götselius gärna rör sig på en abstraktionsnivå som låter honom kringgå frågor om akribi och källförankring. Och liksom Foucault framställer han de ”diskursiva brotten” som långt skarpare och mera allomfattande än de sannolikt var. Huruvida man uppfattar Götselius analys som fördjupande eller förtygligande beror till stor del på om man accepterar hans teoretiska utgångspunkter eller inte.

Men det skall också sägas att Götselius presenterat en ovanligt innehållsrik, originell och tankeväckande avhandling, som ger ett avsevärt bredare och intressantare perspektiv på tryckkonstens introduktion och dess kulturel-

la genomslag än vi vanligtvis möter i skandinaviska avhandlingar.

Håkan Håkansson

Kristina Fjelkestam: *Det sublimas politik. Emancipatorisk estetik i 1800-talets konstnärsromaner*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2010. 224 s. ISBN 978-91-7061-084-4, inb.

Litteraturvetaren Kristina Fjelkestam undersöker i boken *Det sublimas politik* det sublimas (köns)politiska historia. Hon tar sin utgångspunkt i den uppdelning av estetiska upplevelser, som var vanlig under 1700- och 1800-talet, där man skilde mellan det njutningsfullt sköna och det storslaget sublima. Det kvinnligt kodande sköna kopplades till det ofarliga och idylliska, medan det sublima var den storslagna estetiska upplevelse, som uppstår då man för ett ögonblick tror sig vara i livsfara, men sedan genast inser att man egentligen är säker. Det senare ansågs vara en upplevelse förbehållen män.

Fjelkestam menar att uppfattningen om det manliga sublimas förädlade effekt, som framfördes av Immanuel Kant, spelade en stor roll i konstruktionen av den manlige medborgaren. Förmågan att uppleva det sublima kopplades samman med rätten till politiskt medbestämmande, och båda företeelserna fick en manlig kodning. Det sublima hade också i Edmund Burkes framställning av ämnet en dålig sida. Det dåligt sublima utgjordes av det alltför politiskt utmanande, vilket gavs kvinnliga förtecken. Fjelkestam menar att båda dessa sidor av det sublima annekterades av kvinnliga författare och användes i emancipatoriska syften. Det estetiska fick därmed en politisk betydelse.

Redan på bokens omslag får man en upplevelse av det sublimas estetik och dess koppling till politik och emancipation. Bilden på framsidan är Delacroixs kända målning "Friheten leder folket" som skildrar 1830 års revolution. Den föreställer frihetens symbol Marianne, som med blottade bröst leder folket över kropparna av dödade unga män i revolutionens förödelse. Fjelkestam menar att Delacroixs motiv är ett uttryck för sexualiseringen av politiska hot och kopplingen mellan revolutionär frihetskamp och det dåliga sublima. Boktiteln och pärmens insida har en blodröd färg, som understryker det revolutionära temat.

Framställningen är upplagd på ett mycket pedagogiskt sätt, genom att gå från det allmänna och teoretiska till det mer specifika och konkreta. Författaren kallar det en historisering av ett teoretiskt spørsmål. Först diskuteras det sublima som ett estetiskt-politiskt begrepp och hur det har fått olika könskodningar. I nästa kapitel smalnar ämnet av till det litterära området och konstnärsromanen som genre, särskilt i förhållande till kvinnor. Sedan följer tre fallstudier där konstnärsromaner, skrivna under 1800-talet av kvinnliga författare och med kvinnliga huvudpersoner, undersöks. Fjelkestam menar att de tre författarna ger olika exempel på uttryck för det sublimas politik. Det som framhålls som gemensamt för denna politiska aspekt av det sublima, är användandet av det estetiska uttrycket för att uppväcka engagerande känslor hos åhöraren och därigenom mana till frihetskamp.

Den första romanen som behandlas är Germaine de Staëls *Corinne, ou l'Italie* från 1807, som fick ett mycket stort genomslag under 1800-talet. Corinne är ett konstnärligt geni som uppfylls av entusiasm och därigenom skapar en sublim känsla hos åhöraren, som inspirerar till politisk handling och frihetskamp. Hon jämförs av de Staël med den profetiska sibylla, som enligt myten hade en avgörande roll vid Roms grundande. Den sublima estetik framställs genom känsloladdade tablåer där Corinne improviserar poesi, som hon ackompanjerar med olika instrument. Analysen av de Staëls roman ger den tydligaste och mest utförliga bilden av det sublima av de tre exemplen, och framställningen skulle ha klarat sig bra även med bara denna studie. De andra två ger dock en större kronologisk spridning och visar på det sublimas relevans under hela 1800-talet.

Den andra romanen är *Jenny* från 1843, skriven av den mindre kända judisk författaren Fanny Lewald. Här undersöks vad Fjelkestam kallar det sublimas ögonblick och dess funktion i de tyska judarnas emancipationskamp under 1800-talet. I de ögonblicksbilder som skapas genom huvudpersonen säng frammanas insikter hos åhörarna om förgångna orättvisor och framtida upprättelse. Den tredje fallstudien behandlar Louisa May Alcotts *Unga kvinnor*-tetralogi (1868–1886) och några andra av hennes verk. Här ser Fjelkestam Alcotts sentimentala romaner som en popularisering av det sublima. Genom sentimentalitetens medkännande tårar och skrat

sker en demokratisering och utvidgning av det sublimas politiska potential.

I *Det sublimas politik* ges en klar, konkret och lättillgänglig framställning av svåra teoretiska frågor. Genom att det estetiska kopplas samman med det politiska får ämnet också en mer allmän relevans som går utöver det litterära. Boken nyanserar bilden av det sublima och visar att även kvinnor framgångsrikt har kunnat använda sig av denna i allmänhet manligt kodade estetiska upplevelse. Att kvinnor ges en aktiv roll, genom att beskrivas som annekterande av manliga områden, är något som är ovanligt och välbehövligt. Ofta är förhållandet det omvända. Det lättillgängliga språket, det koncisa innehållet och den vackra utformningen gör att *Det sublimas politik* är en bok som man läser med nöje från pärm till pärm.

Kristina Nordström

Andrew Piper: *Dreaming in books. The making of the bibliographic imagination in the Romantic age*. Chicago: University of Chicago Press, 2009. xiii+302s. ISBN: 9780226669724, inb.

I Andrew Pipers uppmärksammade bok uppstår oväntade mediahistoriska möten mellan nätverksteori och romantisk litteraturkanon. Det är svårt att föreställa sig mer oförenliga parter innan man har tagit sig igenom *Dreaming in books*. Framför allt den tyska romantiken brukar normalt anses vara den händelse i europeisk kulturhistoria som befinner sig längst från den typ av decentraliserad kunscaps-cirkulation som Piper hoppas ringa in med nätverksbegreppet. För bokhistoriker som utgår ifrån Michel Foucaults klassiska föreläsning om den moderna författarfunktionen är romantiken en av huvudorsakerna till att det borgerliga författarsubjektet med proprietära anspråk uppfanns runt sekelskiftet 1800. Efter *Dreaming in books* framstår inte romantikens konflikt med flödesorienterad kulturproduktion som lika självklar. Piper lanserar det provocerande argumentet att även den bör förstås som en rörelsemobiliserande mediahändelse. Piper driver i *Dreaming in books* tesen med senare års humanistisk forskning om mediamaterialitet och kunscaps-cirkulation i ryggen. Med hjälp av dessa forskningsinriktningar vill författaren ringa in en "bibliographic imagination" typisk för

romantiken i texter skrivna av moderna författare, som exempelvis Johann Wolfgang von Goethe och Walter Scott. Piper definierar romantikens bibliografiska kultur brett som en uppsättning strategier för delandet av litterärt informativ text. Analysen är djärv, och Piper har fått både ris och ros för insatsen. Min bedömning är att *Dreaming in books* stundtals lyckas locka fram romantiska "mediaekologier" som helt enkelt har förbisetts av tidigare forskning. Insatsen är betydlig med tanke på hur mycket humanistisk forskarmöda som har ägnats bokens studieobjekt under snart tvåhundra år av intensivt kanoniseringsarbete. Man behöver inte sympatisera med äreräddningen av die Goethezeit för att uppskatta det arbetet.

I fokus för Pipers omtolkning står emellertid inte författare, utan böcker. Piper anser att bokens status idag som "a closed and isolated mediaspace" (238) bör uppdateras med insikten att romantisk bokmedialitet präglades av radikal öppenhet gentemot omvärlden. Genom att visa hur romantiker umgicks kreativt med allehanda trycksaker hoppas Piper visa att böcker inte alls behöver vara frusna objekt oemottagliga för ny information så fort de lämnat tryckeriet. Bokens spännande historia som flödesnod dubbelarbetar i Pipers framställning därmed som framtidsvision. "Being open to the ways in which the book addressed questions of communicative and social disclosure in the past can allow us to see how it might continue to do so in the future." (238) I *Dreaming in books* studeras den romantiska bokens öppna mediaheterogenitet som sex olika men överlappande "mediamorfologier". Dessa är "networking, copying, processing, sharing, overhearing, and adapting". Det är intressanta saker som Piper skriver om. Men jag frågar mig om synen på boken som ett föråldrat medium är ett värdigt polemiseringsobjekt för en så fin bok som *Dreaming in books*.

Pipers rekanonisering av romantiken under förändrade ideologiska förhållande är i den mening inte en studie av individuella författares förhållanden, trots det kändistata persongalleriet. *Dreaming in books* är som bäst när den situerar romantikens materiella skriv- och publiceringspraktiker i förhållande till bokmarknadens omstöpning under 1800-talet. Studien kopplar på en rad oväntade sätt samman sitt studieobjekt med breda teman som massproduktion, kopiering, transnationella

informationsflöden, och format- eller genrediversifiering. Ansatsen för med sig ett antal metodologiska manövrar som är intressanta. Piper gör exempelvis en poäng av att förhålla sig kritisk till en dominerande tendens inom den bokhistoriska forskningen som utgår från den nya bibliografin. Enligt Piper ersätter bokhistoriker nykriticismens intresse för textens interna meningsstruktur med frågan om textmaterialitetens sociologi. Piper gör gällande att dessa två aspekter inte utesluter varandra. I Pipers fallstudier kopplas följaktligen form och innehåll samman på ett sätt som i alla fall denna recensent uppfattar som intressant.

Ett par saker glappar i Pipers omtolkning. Det gäller framför allt Pipers sätt att hantera tidigare forskning om romantiken som en flödeshindrande aktivitet eller händelse. Merparten av Pipers huvudsakliga aktörer (Goethe, Schiller etc) omtalas i historisk forskning som de indirekta huvudpersonerna bakom många av de fenomen som många humanistiska forskare idag vill demontera med hjälp av just det teoretiska ramverk som Piper utgår ifrån. Tyska författare och förläggare med kopplingar till romantiken bedrev enligt vedertagen historisk forskning framgångsrik lobbyverksamhet med syftet att stävja och kriminalisera informationsflöden bortom juridisk och statlig kontroll. Uphovsriktslagar antogs efter Wienkongressen i rask takt runtom i det nybildade Tyska Förbundet som en direkt konsekvens av att exempelvis Goethes förläggare, Johann Cotta, reste till Wien 1815 för att bearbeta Metternich. Det är i det avseendet svårt att

jämka samman författare som Goethe med cirkulationen som kulturellt organiserande princip. I Pipers redovisning presenteras emellertid diktarfursten tillsammans med andra tyska nationalhjältar som den moderna flödeskulturens främsta förkämpar. Piper redogör inte för hur dessa sidor (av samma mynt?) skall relateras till varandra. Glappet lämnas i princip okommenterat, bortsett från uttalanden på en abstrakt nivå om "tensions". Läsaren överges därmed med intrycket att Pipers aktörer säger en sak men gör något annat. Så kan det naturligtvis ha varit. Men det bör i så fall artikuleras som ett forskningsproblem, givet dels att osammanhängande sociala praktiker på 1800-talets bokmarknad inte var ett ideal, dels att studieobjektet i *Dreaming in books* av allt att döma är självmedvetna strategier. Det faktum att två motstridiga tolkningar av romantikens förhållande till flödet framstår som lika rimliga vittnar om att det finns arbete kvar att göra angående den mediahistoriska situationen före, under och efter sekelskiftet 1800. Jag förutspår härmed att romantiken kommer att fortsätta att generera textflöden. *Dreaming in books* är ett inspirerat (och inspirerande) bidrag till denna ström. Den övertygar om att kultur- och bokhistoriker har anledning att omvärdera förhållandet mellan informationsflöden, romantiker, och böcker. Den vittnar därmed hur kraftfullt modern bokhistoria genererar nya berättelser om gamla ting. Det är en god gärning.

Jens Eriksson

Filosofi och teologi

David Brolin: *Friedrich Nietzsche. Livsfilosofi politik*. Stockholm: Häften för kritiska studier, 2010. 352 s. ISBN: 978-91-633-4744-3, hft.

Nietzsche uttalar sig flera gånger positivt om slaveri. Inte som någonting i sig gott men som någonting nödvändigt för att människan skall kunna nå sin fulla potential. Han är hånfull mot demokratin och ser försöken att förbättra arbetarnas position som farliga. Det går inte att förneka att han var en elitistisk tänkare. Likväl har han kommit att betraktas som en förebild av tänkare på den politiska vänsterkanten. Det är en märklig paradox

som David Brolin i sin studie *Friedrich Nietzsche. Livsfilosofi politik* försöker belysa. Brolins bok har två huvudsyften. Den vill dels visa att Nietzsche i en stark mening var en politisk filosof. Dels syftar boken till att visa hur försöken att infoga Nietzsche i ett postmodernt tänkesätt bygger på förvanskningar av hans tänkande, som inte minst består i att man bortser från Nietzsches elitistiska sidor. Boken består av tre huvuddelar, varav den första behandlar Nietzsches liv; den andra i fyra kapitel behandlar Nietzsches syn på lika många politiska teman: arbetarna, socialismen, rastänkandet, respektive judarna; medan den tredje delen består av två kapitel som dryftar

Nietzsche som o/politisk filosof och hans förhållande till fascismen.

De allra flesta företärare för Nietzscheforskningen – inklusive denna recensent för övrigt – hyser stor kärlek till Nietzsche. Vi är benägna att mildra eller blunda för Nietzsches mest obehagliga sidor. Brolin är härvidlag ett undantag. Mellan raderna i *Friedrich Nietzsche. Liv filosofi politik* tycker man sig ana ett lika stort mått motvilja mot föremålet som det mått kärlek man finner i den genomsnittliga Nietzschestudien. Och även om detta inte är något entydigt positivt så är det sannerligen uppfriskande. Brolin knyter an till en politisk Nietzsche-tolkningstradition företrädd av namn som Lukács och senast Domenico Losurdo. Det är ett perspektiv som i Sverige får sägas vara ovanligt. Dessutom är det klart imponerande att någon som inte verkar inom akademien lyckas samla sig till en så grundlig studie. 1 722 fotnoter och en respektingivande diskussion av Nietzscheforskning på fem språk säger inte allt, men dock en hel del.

Här finns klart läsvärda avsnitt. Kapitlet om Nietzsche och rastänkandet ger en vetenskapshistorisk bakgrund till Nietzsches tänkande som är lärorik. Brolin laborerar där med två olika rasbegrepp, och skiljer det nationalistiska vertikala rasbegreppet från ett äldre, horisontellt rasbegrepp där en övernationell aristokrati ställs mot massan; som Brolin visar finns det gott fog för att hävda att ett sådant aristokratiskt rasbegrepp är relevant för Nietzsche (även om jag för min del ser beteckningen ”klassrasism” som Brolin använder som anakronistisk och tendentiös). Och Brolins kritik av ”omtolkandet av Nietzsche för egna teoretiska syften”, som han ser som ett framträdande drag i den franska och angloamerikanska Nietzsche-receptionen, skriver jag i stora stycken under på.

Men Brolins andra huvudtes, ”att själva navet eller det sammanbindande kittet” i Nietzsches idévärld är politik, och att ”Nietzsche är således i första hand en *politisk filosof*” (8) övertygar inte. Brolin återkommer vid flera tillfällen till vikten av att en läsning av Nietzsche förankras i en intellektuell kontext: ”Historiseringen och kontextualiseringen av Nietzsche har visat sig central för att analytiskt klargöra tänkarens behandling av filosofiska problem.” (241) Det är en god föresats. Men det är en föresats som Brolin inte alltid lever upp till. Det stora problemet med boken är att Brolin egentligen inte alls diskuterar Wagners

och Schopenhauers idéer, i mina ögon, och inte bara mina, den allra viktigaste intellektuella kontexten till Nietzsches skrifter. Och hur det än är med den saken är Wagners *Oper und Drama* och *Beethoven* och Schopenhauers *Världen som vilja och föreställning* definitivt skrifter som man inte kan kringgå om man gör anspråk på att medelst en kontextualisering av Nietzsche klargöra den tidige Nietzsches tänkande. I mina ögon visar särskilt Brolins försök att visa att Nietzsches kritik av optimismen i *Tragedins födelse* är en kritik av socialismen att bristande kunskaper om denna kontext lett till en tolkning som överdriver politikens betydelse för Nietzsche.

Tragedins födelse är ett försök att med en livsbejakande omtolkning av Schopenhauer söka en utväg ur de pessimistiska slutsatserna av Schopenhauers filosofi samtidigt som dess världsbeskrivning bevaras. Genom tragedin kan den pessimistiska sanningen att livets värde är negativt accepteras utan att den leder till resignation eller en vilja att fekt blunda för hur världen egentligen är beskaffad. Genom tragedin kan tillvaron bejakas trots Schopenhauers (och de gamla grekernas) insikt i livets meningslöshet. Tragedin gick i antiken under för att ett optimistiskt rationalistiskt element genom Sokrates’ och Euripides’ förmedling introducerades i den. Genom viljan att göra konsten moralisk och lättförståelig gick den under. I den moderna världen finns det hopp att den tragiska andan skall kunna återfödvas hos tyskarna, genom i första hand Wagner. Allt detta ges i Brolins framställning en politisk tolkning; några kommentarer hos Nietzsche om det slavuppror som i förlängningen hotar det samhälle som gjort optimismen till dogm tas till intäkt för att *Tragedins födelse* varnar för socialismen: ”Tragedin blir frälsningen för den moderna civiliserade världen.” (112) Men Nietzsche rör sig på ett helt annat plan. Tragedins syfte är inte att frälsa civilisationen utan att rättfärdiga tillvaron. Att optimismen kan leda till arbetaruppror må vara hänt, men att den kan hota konsten genom ett sokratiskt ideal är många gånger värre. Låter det världsfrånvänt? Det är det också.

Att Nietzsche ogillade socialismen är självklart. Men det verkliga hotet mot konsten är i Nietzsches ögon uppenbarligen filistrarna. Detta syns om inte annat av att Nietzsche ägnar sina två första *Otidsenliga betraktelser* åt att – i båda fallen rörde det sig om beställningsjobb från Bayreuth – angripa två repre-

sentanter för den filiströsa optimismen, teologen David Strauss och filosofen Eduard von Hartmann. Hade socialismen varit huvudproblemet hade han knappast försökt komma åt det genom ett angrepp på två herrar som står socialismen så fjärran. Det syns också i Nietzsches efterlämnade anteckningar. Vårvintern 1874 drar han exempelvis upp planerna för 13 *Otidsenliga betraktelser* (det blev i slutändan inte mer än fyra): ingen av dem är tänkt att behandla något ämne med anknytning till socialismen. Det ”sammanbindande kittet” är helt enkelt inte politiken. Det sammanbindande kittet hos den unge Nietzsche är Wagner och Schopenhauer. Och med tanke på i hur hög grad hans sena skrifter är riktade mot de tidiga och försöker omtolka deras positioner är det alls inte långsökt att hävda att de är kittet också i hans sena produktion.

Tobias Dahlkvist

Bo Lindberg: *Seneca. Människosläktets lärare*. Stockholm: Atlantis, 2010. 189 s. ISBN 978-91-7353-399-7, inb.

Den romerske författaren och filosofen Seneca hör till de mest lästa och citerade i den västerländska traditionen, men som många andra senantika filosofer har han värderats njuget i Hegels kölvatten. Efter en tid av oskäligen nedvärdering har han emellertid fått förhöjd aktualitet under de senaste årtiondena. Ett par exempel på detta förnyade intresse är den centrala roll som Seneca spelar i Michel Foucaults skildringar av självomsorgen som frihetspraktik under antiken, samt i Martha Nussbaums försvar för en humanistisk bildning i boken *Cultivating humanity* (1997).

För den som varit ute efter en introduktion till Senecas tänkande i svensk språkdräkt har utbudet varit skralt. Den mest omfattande framställningen har varit Ingemar Hedenius djupt kritiska essä ”Senecas dilemma” som ingår i *De gamle och lögnen* (1978). Därutöver finns i svensk översättning den mer positivt hållna essän ”Senecas tänkande. En bra livsfilosofi för dåliga tider” av den norske filosofen Jon Hellestnes, samt schweizaren Alain de Bottons kapitel om Senecas strategier för att bemästra olika motgångar i den lättsamma handboken *Filosofins tröst*. Till dessa sällar sig nu Bo Lindberg med boken *Seneca. Människosläktets lärare*, som är ett mycket väl-

kommet tillskott till litteraturen på svenska om den stoiske filosofens liv och lära.

Lindberg är inte odelat positiv till stoicismen, som han emellanåt beskriver som tillkämpad och absurd, men till skillnad från Hedenius, som inskränkte sig till att utmåla Seneca som en intellektuell humbug som inte levde som han lärde, låter han inte en viss irritation över den stoiska moralismen hindra honom från att lyfta fram några av stoicismens mest allmängiltiga och tidlösa drag. I sin stimulerande framställning visar Lindberg istället fördragsamt hur det som vid ett första påseende kan tyckas vara uttryck för en surmulen rönnbärsfilosofi vid en närmare granskning utgör en rimlig filosofisk hållning som kan äga relevans även i vår tid.

Lindbergs översikt kretsar ofta kring de många spänningar som den stoiska filosofin brukar förknippas med, som till exempel individens frihet i en deterministisk värld eller dygdens självtillräcklighet i förhållande till medmänniskans behov och nytta. För att helt komma till rätta med flera av dessa motsättningar skulle det krävas en ingående filosofisk analys, men Lindbergs grepp är istället uttalat historiserande. Sålunda går han igenom större delen av Senecas tankerepertoar: ett kapitel rör individen med betoning på förnuftet och dygden, läran om affekterna och det oberörda ringaktandet av tillfälligheternas oförutsebara växlingar; ett annat tar sikte på det sociala momentet i stoicismen och behandlar teman som kosmopolitism, vänskap och medlidande; ett tredje fokuserar på det kontemplativa livet. Med tanke på att Seneca är berömd för sina korta och slagkraftiga sentenser är citaten i den löpande texten anmärkningsvärt få. Lindberg har istället valt att samla ett urval sentenser i ett bihang för att belysa några av de teman som tas upp i boken.

Därutöver ingår ett kapitel som rör receptionshistorien där tyngdpunkten ligger på 1600-talets nystoicism, som Lindberg redan avhandlat i sin studie *Stoicism och stat* (2001). Med avseende på medeltiden heter det att Seneca ska ha varit närvarande, men inte haft något nämnvärt inflytande. Han lästes mestadels utanför de lärda institutionerna, men inte som en tänkare med tydliga och sammanhängande doktriner. Denna uppfattning skulle dock behöva nyanseras. Man kan till exempel nämna att Jean Buridan, en av senmedeltidens mest inflytelserika skolfilosofer, gjorde ett systematiskt bruk av Senecas skrifter

i sin betydande kommentar till Aristoteles *Nikomachiska etiken*. Ungefär vid samma tid skrev Francesco Petrarca en rad arbeten som var djupt influerade av Seneca, som till exempel *De vita solitaria* och *De otio religioso*, där den filosofiska reträtt som Seneca avhandlat i bland annat *De otio* spelar en viktig roll, eller den väldiga handboken *De remediis utriusque fortunae*, som erbjuder en terapi för själen mot ödets växlingar i stoisk anda.

Lindberg avrundar sin framställning med en diskussion av stoicismens nutida relevans. Han pläderar för att den stoiska filosofin fortfarande är aktuell, inte minst på grund av att den är kosmopolitisk och betonar alla människors likhet. Det finns dessutom paralleller mellan vår tid och stoicismens tidigare blomstringsperioder. I tider av stora omvälvningar och kriser, som vår tids globalisering och klimatförändringar, känner sig människor utsatta och osäkra. Ett sådant tidsläge aktualiserar enligt Lindberg ett stoiskt förhållningssätt till världen och stoicismens löfte om att finna lugn och ro för en orolig själ kan, lite hårdraget, sägas ha en motsvarighet i mycket av dagens självhjälpplitteratur och mer eller mindre seriösa terapier.

Lindberg behåller emellertid genomgående ett visst mått av kritisk distans och många läsare kommer att glädjas åt att boken inte är behäftad med några hagiografiska tendenser. *Seneca. Människosläktets lärare* samlar istället en mångfald av tankeväckande perspektiv på stoicismen i allmänhet och Seneca i synnerhet, den är välskriven och man läser den med behållning.

Lorenzo Casini

Gary Alan Scott & William A. Welton: *Erotic wisdom. Philosophy and intermediacy in Plato's Symposium*. Albany: State University of New York Press, 2008. viii + 289 s. ISBN 978-0-7914-7583-6, inb.

Symposion eller *Gästabudet* är en av de allra mest kända och omskrivna platonska dialogerna. Detta torde delvis ha att göra med texten inte bara har filosofiskt intresse, utan också i hög grad är av litteratur- och kulturhistorisk relevans. Det är därför inte lätt att komma med substantiella forskningsbidrag, men Scott och Welton måste ändå sägas lyckas med det. Deras studie ansluter sig närmast till den sedan några decennier starkt

växande forskningstendens som kallas dramatiska tolkningar. I korthet innebär denna att dialogernas dramatiska iscensättning betonas som filosofiskt meningsfull, och man hävdar att Platons filosoferande inte kan förstås om man bara abstraherar fram ett rent teoretiskt innehåll. Dialogernas gestaltningar av möten, agerande och samtal måste alltså ses som en del av det filosofiska innehållet.

I *Erotic wisdom* finns flera väl genomförda dramatiska analyser, i både stort och i smått. Inte minst görs flera viktiga kopplingar mellan de olika talarna i *Symposion*. Det är också ett värde med studien att författarna genomgående tar upp och diskuterar centrala delar av modern Platonforskning. Som en förlängning av dramatiska tolkningar finns här också flera bra ansatser till historiska kontextualiseringar. Exempelvis betonas dialogformens beroende av en övervägande muntlig kultur, och de samtida striderna om filosofibegreppet uppmärksammas. Vidare tolkas *Symposion* som ett iscensättande av den samtida kampen mellan olika former av anspråk på vishet: platonsk filosofi, tragedi, komedi, politik, retorik och naturfilosofi. Sokrates och Diotimas tal tolkas av Scott och Welton som ett försök att visa den platonska filosofins överlägsenhet, och i detta sista avseende är deras studie traditionell till sin karaktär.

En central ansatspunkt gäller moderna tolkningstvister beträffande Platons filosoferande i stort. Författarna skiljer på ett ganska rimligt sätt mellan dogmatiska och skeptiska tolkningar: de förra betraktar Platon som en doktrintänkare (idéläran och principläran), medan de senare menar att dialogerna inte har några klara doktriner utan att de snarast ger uttryck för en skeptisk position. Scott och Welton menar att båda tolkningstraditionerna har stöd, och utvecklar i anslutning till modern forskning en tredje väg som försöker göra rättvisa åt båda dessa aspekter. Det är med detta syfte de tematiserar den roll begreppet "intermediacy" (*metaxu*) spelar i flera dialoger, bl.a. *Symposion* där Eros förklaras vara en *daimon* som befinner sig just mitt emellan mänskligt och gudomligt. Även fenomen som korrekt åsikt, återerinring och själva aktiviteten filosofi förklaras vara *metaxu*. Särskilt väl genomför författarna en tolkning av Platons tal om former/idéer på detta sätt: "A comparison of the various dramatic contexts in which talk of Forms appear would show that, in every case, both our contact with Forms, and

our remove from them, is equally emphasized". Argumentationen är god och just denna tolkning måste sägas vara ganska bra genom att den förklarar en hel del av spänningarna i de platoniska dialogerna. Utifrån detta tolkas också Sokrates/Diotimas Eroslära, som just handlar om en mellanställning, som central för filosofi som sådan. Här förklaras vidare Sokratesgestaltens blandning av okunskap och vishet, och hans anspråk på att det endast är kärlek han vet något om består just i denna dubbelhet. Det finns en hel del annat som är väl utfört i denna studie. Detta gäller exempelvis tematiseringen av hur Eros yttrar sig olika för olika typer av personer och olika delar av själen; detta utvecklas genom en analys av dialogens dynamik mellan Sokrates och Alkibiades. Scott och Welton menar överlag att dialogens olika gestalter i sina beteenden förkroppsligar de Erosidéer de uttrycker i sina tal. Symposium i dess helhet kan ses som ett förkroppsligande av den *daimon* Eros är.

Att det handlar om en i så många avseenden väl genomförd studie innebär inte att den är invändningsfri. En återkommande problematisk punkt gäller tendensen att "översätta" den platoniska framställningen till moderna problematiker. Det gäller exempelvis diskussionen om erotiska begär i termer av egoism och icke-egoism, och även den klyfta författarna anser sig finna mellan å ena sidan filosofi (som enligt dem gäller det individuella och privata) och å andra sidan politik. Det tycks mig felaktigt som tolkning av Platon, och snarast ett uttryck för ett försök att anpassa Platon till moderna filosofiska och politiska sammanhang. Sammantaget handlar det emellertid om en mycket väl genomförd studie, och dess många tematiseringar av Platonforskningen gör boken till ett värdefullt bidrag.

Mats Persson

Clifford Siskin & William Warner (red.): *This is Enlightenment*. Chicago: University of Chicago Press, 2010. xii + 505 s. ISBN 978-0-226-76148-0, häftad.

Upplysningen är en källa till ständig diskussion i forskarleden. Generationer av kommentatorer har behandlat ämnet. Frågorna är sedan länge välkända för idéhistoriker: rör det sig om föreställningar som bäst studeras hos gräddan av 1700-talets intellektuella? Eller måste man inkludera en rikare idémä-

sig undervegetation? Är upplysningen ett tydligt definierat tankestoff eller en mer svår-fångad mentalitet? Hur preciserar man på bästa sätt begreppets räckvidd kronologiskt, tematiskt och geografiskt? Borde man tala om flera upplysningar istället för en?

Nu har en grupp forskare på området samlat sig till förnyade svar i antologins form. Med referens till Kants berömda uppsats "Was ist Aufklärung?" – tryckt 1784 i *Berlinische Monatsschrift* – har volymen döpts till *This is Enlightenment*. Redaktörer är Clifford Siskin (New York University) och William Warner (University of California, Santa Barbara). De har sammanställt ett tjugotal bidrag skrivna av företrädare för en rad humanistiska discipliner. Artiklarna har sitt ursprung i en konferens kallad "Mediating Enlightenment past and present", vilken hölls vid NYU i april 2007.

Konferensrubriken antyder att begreppet mediering spelar en huvudroll. Mycket riktigt är detta begrepp centralt i textsamlingen. Redan på inledningens första sida fastslår Siskin och Warner att upplysningen måste betraktas som "an event in the history of mediation". Men vad innebär det? Det viktigaste är att den omtalade händelsen inte är isolerad till informationstekniker i snävare mening utan avläsbar i en mängd sammanhang. Medieringen ges alltså en mycket bred definition – den inkluderar "everything that intervenes, enables, supplements, or is simply in between" (5). Det rymliga mediebegreppet känns igen från andra områden i dagens humanistiska forskning.

Innanför den vida teoretiska ramen pekar redaktörerna sedan ut upplysningstidens huvudsakliga medieringsformer. Bland annat uppmärksammar de infrastrukturella förändringar (exempelvis postväsendets utveckling). De framhäver vidare betydelsen av nya genrer och dominerande medieformat som den periodiska publikationen. Dessa företeelser hänger i sin tur samman med vad man kallar *new protocols*, det vill säga de reglementen och handlingsmönster som kom att sätta sin prägel på idéspredningen.

När blicken riktas mot medieringen framträder enligt redaktörerna en ny bild av upplysningen. Men hur ny är den egentligen? Informationsteknikernas funktion har avhandlats i tidigare forskning. Och de mellanmänniska kommunikationsformerna spelade centrala roller redan i arbeten som Reinhart Kosellecks *Kritik und Krise* (1959) och Jürgen Habermas

Strukturwandel der Öffentlichkeit (1962). Det perspektiv som lanseras i *This is Enlightenment* skiljer dock ut sig genom den starka betoningen av att medium inte endast betyder verktyg eller struktur för spridandet av redan färdiga idéer. Istället formateras tankegodset i själva medieringsprocessen.

De bidrag som följer efter den inledande programförklaringen täcker ett stort antal aspekter av upplysningen. Somliga hamnar utanför de angivna teoretiska demarkationslinjerna, i andra bär antologins övergripande perspektiv riklig frukt. Åtskilliga av dem är mycket läsvärda. En kortare anmälan som denna tillåter inte en detaljerad genomgång. Men jag vill i alla fall nämna några av kapitlen. Särskilt vill jag då framhålla litteraturvetaren John Guillorys klargörande historiska och teoretiska utläggning kring själva medieringsbegreppet. En annan text värd att uppmärksamma är skriven av Paula McDowell. Hon speglar på ett tankeväckande sätt 1900-talets idéer om muntlighet och skriftlighet i 1700-talets. Även Adrian Johns kapitel om upplysningstidens upphovsrättsdiskussion står ut i mängden. Här tydliggörs – liksom för övrigt

i den monografi kallad *Piracy* som författaren nyligen publicerat – det historiska ursprunget till en av vår egen tids mest infekterade debatter.

Sammantaget utgör *This is Enlightenment* en imponerande samling artiklar som ger goda belägg för att begreppet mediering kan utgöra en effektiv analytisk motor i undersökningar av det förflutna. Antologin rekommenderas alla med intresse för tidigmodern historia i allmänhet och upplysningen i synnerhet. Dock är den inte invändningsfri. Man kan till exempel fråga sig varför referenserna överlag är så få till mediehistoriska studier med annan inriktning. Jag tänker då främst på den inte minst tyska förnyelsen av romantikforskningen som ägt rum de senaste årtiondena. I den forskningen har man betraktat åren kring sekelskiftet 1800 som en tid av medierevolution. Men hur passar det synsättet ihop med dem som finns representerade i Siskins och Warners volym? Läsaren får visserligen ledtrådar i några av bidragen, men inte tillräckligt många. En uppföljare med titeln *This is Romanticism* vore välkommen.

Thomas Karlsohn

Vetenskapshistoria

Patricia Fara: *Science. A four thousand year history*. Oxford: Oxford University Press, 2009. xi + 408 s. ISBN 978-0-19-922689-4, inb.

Science är en vetenskapshistorisk översikt som också ger insikter i vetenskapens historiografi. Den bygger på aktuell forskning och påminner om andra nyare ”Big Pictures”, som John Pickstones *Ways of knowing* (2000) och Peter Bowler och Iwan Rhys Morus *Making modern science* (2005), i det att den inte bara skildrar utan också problematiserar vetenskapens utveckling och betydelse. Liksom de tidigare översikterna fokuserar den främst på naturvetenskaperna, eller rättare sagt på studiet av kosmos, naturen och livet i biologisk mening samt på relationerna mellan vetenskap, teknik och medicin. Men boken sticker också ut eftersom dess omfång i tid och rum är så vittfamnande. Till skillnad från sina kollegor, som tenderar att inleda framställningen i Renässansen och sedan begränsa sig till västerländsk kultur, börjar Fara

med det antika Babylon, Egypten och Grekland och anlägger därefter ett internationellt och jämförande perspektiv som mynnar ut i efterkrigstidens kalla krig och globala miljökris. Hennes grundfråga lyder: Hur kommer det sig att vetenskapen blivit så viktig och fått så stort inflytande över hela världen?

I en tid när den professionella historieskrivningen präglas av kronologiskt snäva fallstudier, som mera syftar till att göra teoretiska poängar och belysa lokala fenomen än att ge sammanhang och påvisa kontinuitet, är Faras grepp berömvärd. Det är också djärvt, för naturligtvis medför en sådan här historia väldiga historiografiska utmaningar. Bara frågan var och när historien bör inledas väcker problem. Någon konsensus om hur vetenskap skall avgränsas och definieras finns inte, därmed inte heller någon självklar begynnelse. Fara turnerar frågan genom att ta fasta på praktiker som med tiden blivit viktiga för vetenskapen (i modern mening), även om de knappast har uppfattats som vetenskapliga, varken förr eller senare. Som exempel ägnas astrologi och alke-

mi ungefär lika stor uppmärksamhet som astronomi och kemi, eftersom de förra lade grunden till de senare. På motsvarande vis betonas religionens, främst kristendomens, betydelse som drivkraft och förståelseram för fysik, geologi och livsvetenskap. Fara lyfter också fram aktörer som normalt brukar lysa med sin frånvaro i vetenskapshistoriska översikter, framför allt framstående kvinnor men också diverse assistenter och hantverkare.

En annan fråga att hantera är hur en sådan generös tolkning av vetenskap kan mynna ut i en någorlunda sammanhållen berättelse som begripliggör snarare än mystifierar det förflutna. Faras strategi är att berätta historia i form av korta essäer, närmare bestämt 49 stycken, som grupperas under sju mer eller mindre genomskinliga kapitelrubriker, kallade "Origins", "Interactions", "Experiments", "Institutions", "Laws", "Invisibles" och "Decisions". De många essäerna medger att en myriad av vitt skilda ämnen kan behandlas samtidigt som formen tillåter ett kontinuerligt historiografiskt resonemang kring dessa ting. Kapitlen, snarare än essäerna, för historien framåt. Innehållet är förvisso bekant sedan tidigare – boken är ju en syntes – och kapitlen kan med lite god vilja översättas till en traditionell epokindelning. Men slutresultatet skiljer sig ändå på ett påtagligt sätt från vetenskapshistoriens kanon. Uttrycket "Den vetenskapliga revolutionen" förekommer till exempel inte som namn på en historisk epok, utan diskuteras istället som ett problematiskt begrepp.

Fara driver också tre enkla men viktiga teser, som löper som röda trådar genom boken och därmed bidrar till att hålla samman framställningen. Den första tesen är att all vetenskap, även den mest hårda och exakta, är beroende av tolkning och därmed har en subjektiv sida. "Seeing may be believing, but what you see depends on how you look", skriver hon, väl medveten om att detsamma gäller hennes eget bidrag. Den andra tesen är att idéer och tekniker inte sprids fritt över tid och rum, de medieras och kommuniceras, och när de tas upp och appliceras i nya miljöer sker det inte utan att de i någon mån blir påverkade och lokalt anpassade. Den tredje tesen är att vetenskapliga resultat inte slår igenom av egen kraft utan får betydelse först när de backas upp av sina upphovsmän och andra aktörer som ger dem sitt stöd. Dessa vetenskapssociologiskt inspirerade teser är knappast kontroversiella

inom dagens vetenskapshistoriska fält, men kan antagligen uppfattas som provokativa av dem som befinner sig utanför.

Typiskt för essäerna är att de behandlar sina ämnen utifrån ett eller ett par exempel. Exemplet är ofta väl valda men man kan anmärka på att de efterhand hämtas alltför frekvent från en brittisk kontext. Komparationer utan UK som referenspunkt blir likaså allt färre (och komparationer utan UK, Tyskland, Frankrike eller USA upphör i stort sett helt). Detta är inte förvånande med tanke på Storbritanniens vetenskapliga inflytande; det är svårt att diskutera vetenskapens empiriska vändning och samhällsroll utan Bacon, vetenskapliga institutioner utan Royal Society, matematisk mekanik utan Newton, experiment utan Boyle, kemi utan Priestley, geologi utan Lyell, evolution utan Darwin, partikelfysik och molekylärbioologi utan Cavendish-laboratoriet, datorutveckling utan Turing, vetenskapsfilosofi utan Popper och så vidare. Det är också begripligt utifrån det rådande vetenskapshistoriska forskningsläget, inklusive Faras egen produktion kring brittisk opplysningsvetenskap. Men urvalet rimmar ändå illa med bokens anspråk på, att utan geografiska gränser, "provide an introductory overview of science's past" som vänder upp och ner på rådande föreställningar. Talande är att bokens digra bibliografi av sekundärlitteratur helt saknar källor på andra språk än engelska, liksom att lejonparten av de verk som framhålls särskilt härstammar från Faras arbetsplats i Cambridge.

Att sammanfatta 4 000 år på 400 sidor är i alla händelser en bedrift och *Science* har inte oväntat fått stor uppmärksamhet både i dagspress och i historie- och naturvetenskapliga tidskrifter. Alla kritiker är inte nöjda men det samlade intrycket är ändå klart positivt. Böcker av detta slag behövs. *Science* kan rimligen användas i idé- och vetenskapshistoriska grundkurser, för både naturvetare och humanister, men den appellerar också till alla andra som vill skaffa sig en snabb och historievetenskapligt förankrad överblick.

Christer Nordlund

Stephen Gaukroger: *The collapse of mechanism and the rise of sensibility. Science and the shaping of modernity, 1680–1760*. Oxford: Oxford university press, 2010. 505 s. ISBN 978-0-19-959493-1, inb.

Stephen Gaukrogers projekt att skriva historien om den vetenskapliga kulturens etablering och dominans har nu kommit till den andra av sex (tidigare fem) utlovade delar. Om den första volymen – anmäld i *Lychnos* 2007 – handlade om framväxten av den mekanistiska filosofin som ett program med anspråk på att utgöra ett uttömmande och religiöst acceptabelt alternativ till den efterhand övergivna aristoteliska naturfilosofin, är temat i denna andra volym i stället hur mekanismens löften och anspråk alltmer kom att ifrågasättas, inte minst i ljuset av den experimentella naturfilosofins framgångar.

Ätrogen är det välkända namn som står i centrum för berättelsen och skeendet är på många sätt bekant, om än Gaukrogers gedigna och grundliga, om ibland väl tekniska, genomgång har stora kvaliteter och ger intressanta perspektiv på mekanismens fall och 1700-talets naturfilosofi, inte minst den senares roll för den intellektuella diskussionen i Frankrike. Man kan här ana en viss förkärlek för upplysningens sekularisering och kritik av systemtänkande och enhetliga förklaringsmodeller, vare sig det gäller religionen eller naturstudiet.

Mekanismens krav på alltings reducerbarhet till mikroskopiska beståndsdelar och en död materia i rörelse, dess anspråk på att allting kunde förklaras genom reduktion till en mikronivå av maskiner liksom att alla områden i grunden kunde inordnas under en och samma enhetliga modell, framstod under decennierna runt 1700 alltmer som ett löfte i konflikt med de nya rön som den experimentella filosofin på olika områden innebar. Att reducera allting till enbart passiv materia i rörelse visade sig allt mindre relevant eller ens möjligt. Inte minst materieteorin kom att i ljuset av Newtons naturfilosofi att problematiseras; all materia var inte död och passiv.

Den uppkomna situationen födde olika svar. Ett försök att förena religion och förnuft, att ge en metafysiskt och religiöst tillfredsställande förklaring som förmådde förena den nya naturfilosofin med religionens krav om en gudomligt inrättad och förnuftig värld, utgjordes av Leibniz filosofi; mekanismens passiva natur

övergavs till förmån för en dynamisk, aktiv materia, som i hans filosofi gavs en stabil metafysisk grund med anspråk på absolut visshet. Ansträngningen att reducera alla fenomen till en absolut grund, till en enhetlig filosofi, kom därefter att fortleva i det tyska språkområdet. (Gaukroger menar att dylika tankar kom att få nytt liv under det sena 1700-talet i Kants filosofi.) Utvecklingen i den engelska och franska miljön kom däremot att ta sig helt andra former och gick en annan, i hög grad av Locke influerad väg än den som Leibniz försonande filosofi utgjorde.

På flera olika områden kom den experimentella, praktiskt inriktade vetenskapen att på allvar ifrågasätta det mekanistiska kravet om reducerbarhet och ”vertikala” förklaringar. Vare sig det gällde elektriska fenomen, kemiska förlopp och processer eller förståelsen av levande organismer som växter och djur, var reduktionen till minsta beståndsdelar knappast ett särskilt fruktbart eller ens användbart tillvägagångssätt; här var snarare förklaringar på fenomenens nivå eller (med Gaukrogers ord) ”horisontella” förklaringar det som efterfrågades och gav inte minst praktiska resultat. Att söka efter absoluta grunder eller en passiv materia på mikronivå framstod alltmer som ett esoteriskt och hopplöst företag och åsidosattes till förmån för mer jordnära, praktiska undersökningar med krav på förståelse och pragmatiska hänsyn.

En nyckelroll i denna utveckling spelade Locke, vars hela filosofi Gaukroger menar var ett försök att legitimera den experimentella naturfilosofin och dess inriktning gentemot den mekanistiska metafysiken med dess antaganden om absolut visshet och säkra fundament. (I samband med detta kritiserar föreställningen att epistemologiska frågor var de avgörande för både Descartes och Locke.) En central aspekt i Lockes tänkande var avvisandet av människans möjligheter till fullständig kunskap; såväl naturfilosofins växande kunskapsmassa som den mångfald kunskapsformer som tidens reseskildringar (en genre som Locke hyste ett starkt intresse för) redogjorde för, visade på kunskapens skiftande former och ledde till en kritik av allt slags systematiskt tänkande, ansträngningarna att inordna allt i en enda modell eller form. Det fanns även en religiös aspekt i detta, en protestantisk betoning av människans begränsade förmåga och den gudomliga ordningens outgrundlighet.

Vår kunskap var inte för Locke gudagiven

eller medfödd, inte en produkt av ett världsfrånvänt eller inåtvänt förnuft, utan en följd av vår omedelbara upplevelse av världen förmedlad av våra sinnen. Den sinnliga, empiriska kunskapen är kunskapens början, enskilda och individuella sinnesintryck, som i en social gemenskap ges namn och därmed kan ordnas och kommuniceras; den sociala miljön blir således avgörande för den kunskap som formas och förmedlas. Kunskapen har på så sätt en social aspekt, till skillnad från vad som var fallet för den avskilda och isolerade, från världsliga sammanhang frikopplade, kartesianen. Men det innebar även att olika samhällen kom att präglas och präglas av olika slags kunskap; mångfalden bland världens alla samhällen gav upphov till olika typer av kunskap (och som en följd därav även olika moral). Därifrån var steget emellertid inte långt till att gradera samhällen efter en utvecklingsskala, från "primitiva" till "civiliserade", tankar som kom att spela en stor roll för samhällstänkandet under 1700-talet, vilket uppmärksammas i förbigående. (I denna volym är den förras redan sparsamma utblickar mot historiska studier och mot världen utanför Västeuropa än färre.) En till att börja med pluralistisk syn på kunskaper och kulturer mynnade på så sätt alltmer ut i en hierarkisk ordning på båda dessa områden.

Till skillnad från mekanismens vilja till enhetsförklaringar, att se allt i ljuset av samma mall, innebar den experimentella naturfilosofins framgångar att varje enskilt område måste förstås på sina villkor; ingen metod var giltig eller användbar över hela fältet av naturstudier. Kritiken mot att tänka i systemtermer, mot att inordna allt i en enda modell, uppfattades i stället som en underkastelse under auktoriteter och dogmer; en sann *philosophe* stod fri från sådant och var om något snarare en eklektiker.

Det senare var tankar som dominerade i den franska upplysningen från Pierre Bayle till Denis Diderot, en period som ägnas stort utrymme. Här kom en radikaliserad läsning av Locke att innebära en kritik inte bara av den kartesianska filosofin, utan även av en tyngande politisk, social och religiös ortodoxi och absolut monarki. Voltaire's skrift om engelska förhållanden, *Lettres philosophiques* från 1734, lyfts fram som en vattendelare i den franska miljön. (Detsamma gör J. B. Shank i *The Newton wars and the beginning of the French Enlightenment*, 2008.) Diskussioner

om engelsk naturfilosofi, kunskapens början i erfarenheten, den religiösa mångfalden med tolerans som en följd, samt inte minst kritiken av en världsfrånvänt kartesianism och ett stelt tänkande i termer av tvingande system och slutna ortodoxier, kom att bli mycket inflytelserika och avgörande.

En förutsättning för pluralismen på kunskapens och kulturens områden var den skarpa kritik som religionen, framför allt kristendomen, samtidigt utsattes för. Ju mer den kritiserades och så småningom mer eller mindre förkastades, desto mindre föreföll behovet av en enhetlig kunskapsmodell vara, att förstå skilda naturföreteelser i ett och samma ljus, som följer av ett bakomliggande ordnande förnuft. Pluralismen på olika områden tycktes på så sätt förutsätta ett övergivande av tron på en given gudomlig ordning.

Ett så här ambitiöst och vittfamnande arbete är naturligtvis beroende av en mängd tidigare forskning, vilket inte minst är tydligt i notapparaten, men en diskussion av historiografen kring ett så väl genomtröskat område som detta ändå är saknas. Polemik är så gott som helt frånvarande, med några undantag – så kritiserar Jonathan Israel i förbigående för att alltför snabbt jämställa systemtänkaren Spinoza med anti-systematikern Bayle; Israels kritiska bild av Voltaire (till förmån för Diderot) kommenteras dock inte.

Det är ett imponerande arbete, med stor tyngd och väl argumenterat, låt vara att det i många stycken är en rätt traditionell och bekant historia som berättas. Kanske skulle den tes (eller de teser) som Gaukroger vill driva – som kritiken av reduktionism och begränsande systemtänkande – ha gjorts tydligare, liksom det övergripande perspektivet med hela serien. Icke desto mindre ska det bli spännande att ta del av fortsättningen, närmast i den kommande volymen med den utlovade titeln *The naturalization of the human and the humanization of nature. Science and the shaping of modernity, 1750–1825*, då nya system och försök till enhetliga modeller, enligt Gaukroger, återkom på bred front och då den sekularisering och pluralism som upplysningen innebar på inte minst naturstudiets område kom att ifrågasättas.

Bosse Holmqvist

Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red.): *Science for welfare and warfare. Technology and state initiative in cold war Sweden*. Sagamore beach: Science History Publications, 2010. 314 s. ISBN 978-0-88135-425-6, inb.

Inom historievetenskapen brukar man tala om metaberättelser. Det handlar om berättelser som förenar och skapar sammanhang för det samhälle man lever i. Det är i hög grad frågan om mer än ett teoretiskt perspektiv. Det är ofta ett omedvetet perspektiv baserat på abstrakta begrepp som så att säga gör att samhället belyses från ett visst perspektiv och rättfärdigas genom detta perspektiv. För svenskt vidkommande är det inom politisk och i viss mån såväl social som ekonomisk historia frågan om neutralitet och alliansfrihet som är denna metaberättelse för svensk del. Detta ställningstagande – lite vid sidan av resten av världen, ofta lite bättre – har setts som typiskt svenskt. I Sverige har man byggt idén om att vara svensk på detta. Till och med nobelpriset kan hänföras till dylika tankar: att Sverige, som stående vid sidan av kalla krigets konflikt, skulle kunna vara opartisk domare även inom de domänerna. Efter det kalla krigets slut har emellertid kejsarens nya kläder befunnits vara vad de är och forskare inom olika discipliner har reagerat som i en tävling med att påpeka att kejsaren minsann inte hade några kläder. Det är en naturlig reaktion, kalla kriget är slut, världen har ändrats enormt på såväl ekonomiska som politiska plan. Därmed har också den svenska metaberättelsen tappat sin kraft. Det är delvis med besvikelse som man finner att historievetenskapen är reaktiv och inte leder utvecklingen. Det är först när allt är fullbordat som historievetenskapen ser saker på nytt sätt, historievetenskapen fungerar sällan som en förändrande kraft och leder utvecklingen.

Nu kan det dock vara så att val av material och perspektiv likväl kan leda till forskning som upplevs som intressant och framförallt ny. Så är fallet med de artiklar som samlats i antologin *Science for welfare and warfare. Technology and state initiative in cold war Sweden*. Boken består av en samling artiklar som belyser försvarsindustrins betydelse för det svenska välfärdsamhällets skapande. Det är ett välgörande perspektiv eftersom det omvända oftast ses som det naturliga, att välfärdsamhället föder försvarsindustrin. Därtill är det vanligare med ett politiskt perspektiv på

svenskt försvar än ett som fokuserar på industri. Det kalla kriget och dess formativa kraft kan idag vara svår att förstå för den som inte upplevt detta tillstånd. Det svenska försvarets starka ställning kan likaledes vara svår att riktigt omfatta. Denna bok ger en ytterligare förklaringsaveny till det på sin tid otroligt starka svenska försvaret, särskilt då flygvapnet, genom försvarets betydelse civila industriella betydelse. Det förklarar också indirekt den närhet som svenska generaler haft till det sociala politiska fältet, exempelvis kan och kunde inte överstas utses utan att regeringen gett sitt bifall. Detta är förstås känt, men föreliggande boks tydliga koppling mellan försvarsindustri och välfärdsstat gör denna befodringskonstruktion mycket enklare att förstå. Man kan således inte tala om ett autonomt försvarsmaktsfält i Sverige under denna tidsperiod.

Ämnena i boken spänner över flera olika fält, såsom direkt krigsrelaterad industri och forskning som mer civila frågor som exempelvis hälsovård och byggnadsplanering. Sammantaget ger det en god inblick i hur den svenska försvarsindustrin fungerade. Forskning, politik, kärnvapenfrågan och finansiering tas upp i flera av artiklarna på ett grundligt och övertygande sätt – därtill läsvärt. Möjligtvis att försvarsmakten själv hamnar utanför bilden annat än när enskilda system diskuteras. Låt vara att det sammanvägda budskapet i boken är att försvarsindustrin var viktig på annat sätt än att bevärma Sverige. Men det blir lite väl att *skriva i backspegeln* att inte med en artikel bearbeta detta i relation till det som i övrigt skrivs i boken – det existerade de facto ett reellt hot om krig under det kalla kriget. Att det perspektivet saknas är särskilt tydligt då en del av artiklarna inte riktigt anknyter till bokens titel. Att kritisera en bok för att ämnena i den inte är andra är emellertid inte den bästa kritiken, det är helt riktigt. Trots allt är det som jag inledningsvis skriver att boken är en inlaga om metaberättelsen rörande svensk neutralitetspolitik och tidigare forskning om försvaret under denna period har varit väl fokuserad på operativa aspekter. Förtjänsten är snarare då att författarna håller sig inom de områden där flertalet av dem redan är etablerade som forskare på fältet. Det som skrivs i boken besvarar de frågor som samhället idag vill ha svar på avseende bokens innehåll. Mer varken kan eller skall man begära av ny forskning.

Håkan Gummeriusson